

ЕДИН БЪЛГАРСКИ РАЗКАЗ ОТ XVIII В.

Трифон Банков

В НБ „Кирил и Методий“ (София) под № 693 се намира сборник-ръкопис от 1796 г., писан от поп Пунчо в с. Мокреш (Ломско).¹ В този ръкопис, известен под името „Поп Пунчов сборник“,² е поместен един оригинален български разказ за покръстването на русите (заемащ листовете 363^b—372^b). Същият е обнародван изцяло от Б. Ст. Ангелов в Известия на Института за българска литература, кн. VI, С., 1958 г.).

Пъв обръща внимание на Поппунчовия ръкопис проф. Б. Цонев в статията си „Един български книжовник от края на XVIII в. — поп Пунчо от Мокреш“ (Училищен преглед, С., 1923, кн. 3), която представя преглед на материалите, застъпени в сборника.

Следват редица публикации, които започват да изясняват облика на поп Пунчо като книжовник, характера и значението на неговия сборник като цяло или само на отделни произведения: на Петър Динеков — Първи възрожденци. С., 1942 г., където поп Пунчо, Йосиф Брадати, даскал Тодор Пирдопски и др. са наречени „предвестници на Възраждането“³; поп Пунчо е обект на по-специално проучване от страна на Б. Ст. Ангелов — „Стари славянски текстове. IV. Български разказ за покръстването на русите“ в Известия на Института за българска литература, кн. VI, С., 1958; „Съвременници на Паисий. С., Ч. I, 1963. Ч. II, 1964; „Рилски преправка на История славяноболгарская“. С., 1966 г. Изследване на поп Пунчо прави и Д. Петканова-Тотева в „Дамаскините в българската литература“. С., 1965. В академичната „История на българската литература“. С., 1962, името на поп Пунчо и неговия сборник са само отбелязани.

От посочените работи само в тези на Д. Петканова и Б. Ст. Ангелов⁴ се разглежда разказът, прави се кратък анализ и му се дава обща оценка. Но той повдига интересни и важни въпроси, ето защо се налага неговото по-широко проучване.

Произведението, което ни занимава, носи заглавие „Повестъ ради московскаго цара Петра, шо го нарицают москал Бѣро“ и пресъздава конкретно историческо събитие — покръстването на руския княз Владимир⁵ — но по такъв начин, че го прави неузнаваемо. Покръстването е

¹ Според тридялбата на съществуващите у нас дамаскини сборници, направена от Д. Петканова-Тотева в книгата и Дамаскините в българската литература. С., 1965, той представя голям сборник с разнообразно съдържание, доста отдалечен от Дамаскиностудитовото „Съкровище“. Намиращите се в сборника дамаскинови слова са променени извънредно много.

² Описан от проф. Б. Цонев в Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. С., 1923, т. II.

³ С. 42.

⁴ Дамаскините в българската литература. С., 1965., с. 193; Български разказ за покръстването на русите. — Известия на Института за българска литература, кн. VI, С., 1958.

⁵ Владимир Светославович (? — 1015). Приел християнството в 988 г. след превземането на гръцката колония Херсон.

основата, върху която се гради цялото повествование. Преди да приеме християнската вяра, княз Владимир (тук той е наречен Буро, след покръстването — Петър, а на места и Петър-Буро) нарежда на своите най-верни хора да обиколят „всички градове, където има царе“ и да видят „коя вяра е най-чиста и най-хубава“, за да приеме той и народът му тая вяра. Изпълнявайки поръчението, придворните посещават градове и царски дворове и накрая отиват в Цариград при император Константин. Той ги приема, а на другия ден призовава своите духовници и отслужва литургия. По време на литургията посланиците на руския княз, учудени и удивени, записват всичко, което виждат. След като се завръщат и разказват на своя владетел това, което са видели, той решава, че „ни една вяра не е по-хубава и по-чиста от християнската“ и им нарежда да отидат отново в Цариград и доведат цар Константин, който да го покръсти. Константин отказва. Това разгневява руския цар — той заплашва, но Константин пак не идва. Тогава Буро събира войска и потегля срещу Византия. Константин разбира, че ще загуби бъдещата война, моли за мир и му дава сестра си за жена.⁶ След помирението Константин отива в Москва, където Буро построява църква. Двамата влизат вътре и Буро бива покръстен. После го причестяват и му дават нафора. Когато я изядва, той пада на земята и ослепява, но изведнъж от очите му се смъква някаква мрежа и той проглежда. След неговото покръстване и народът му приема християнството.

Това е съдържанието на разказа. Следват редове, които нямат пряка връзка с него, но са изпълнени с възхищение и преклонение пред русите: „... не можеть ни единъ царь или краль да победи и да надвие цару московскому. . . Тому Петру цару слава и похвала!“

Че „Повесть ради московского цара Петра. . .“ води началото си от руските летописни повествования, това е очевидно.⁷ По-точно, като се има пред вид древността, голямото разпространение и многобройните преписи и преработки на „Повесть временных лет“ в ръкописи и печатни издания, с основание можем да приемем, че авторът на интересуващия ни разказ е бил запознат именно с тази руска летопис, именно от нея е изхождал при написването му. Точно по кой неин текст от съществуващите или унищожените от времето, това не знаем, но може да се предположи, че изворът е руска старопечатна книга, тъй като по това време подобни издания буквално наводняват нашите територии. Самият поп Пунчо съобщава: „И написахъ. . .“⁸

W различни книгъ, истории, и прологъ. . .“

В своята статия „Руските старопечатни книги и българските дамаскинари“ (Език и литература, 1974, кн. 6) П. Атанасов изследва влиянието, което са оказали върху поп Пунчо руските печатни пролози, чието проникване у нас е засвидетелствувано още в средата на XVII в. (Така например руският цар Алексей Михайлович подарява през 1652 г. на Коласийския (Кюстендилски) митрополит Михаил печатен пролог за месеците септември—март.) До края на XVII в. има още едно свидетелство за разпространението на руски печатни пролози — това е приписката от 1697 г. на йеромонах Методий от манастира „Козма и Дамян“ край с. Куклен, Асеновградско, който в бележката към руски пролог пише: „Вѣстно буди. . . како принесох сѣа божественѣа книга глаголеми прологъ, от земле Московскіе въ царствующим град Москва, и принесох ю в монастыр светы врач Кузма и Дмаіанъ, еже есть више село Куклень, иже имахаі желаніе от много времена за сѣе дело. . .“⁸

Разглеждайки словото за свети Димитър⁹ и правейки убедителни съпоставки на текста в Поппунчовия сборник с този на московски печатен пролог от 1735 г., Петър Атанасов доказва,

⁶ Княз Владимир встъпва в брак с гръцката княгиня Ана в 988 г.

⁷ Вж. Повесть временных лет. Часть первая, текст и перевод. М.—Л., 1950, и М. Д. При- селков. Троицкая летопис. Реконструкция текста. М., 1950.

⁸ Вж. Б. Ст. Ангелов. Из историята на руско-българските литературни връзки. С., 1972. с. 98.

⁹ Което досега беше считано за дамаскинова творба.

че когато е писал словото, поп Пунчо е имал под ръка въпросната книга, откъдето го и заимствува.

Но дали и разказът за покръстването на русите е почерпан от някой пролог, това не може да се каже с положителност. В нито един от намиращите се в НБ „Кирил и Методий“ (София) 6 печатни пролога (два от които са еднакви) и тези в Църковния исторически и археологически музей в София няма подобно повествование. А за съществуването и местонахождението на други пролози у нас няма никакви сведения.

Една друга руска старопечатна книга под заглавие „Синописис“¹⁰, която има сборен характер и съдържа исторически четива, е още един възможен извор за написването на разказа. Тази книга от началото и до края на XVIII в. претърпява девет издания¹¹ — 1714, 1718, 1735, 1746, 1768, 1774, 1785, 1798 г. — и е напълно възможно да е стигнала до поп Пунчо. Но тъй като няма данни за разпространението ѝ в Северозападна България, нашето предположение е все още в сферата на догадките.

Събитията около покръстването в „Синописиса“ са представени според, както се казва на с. 61: „Яко тойже польскій лѣтописецъ Стрїйковскій свидѣтельствуеть“ и представят една преработка на „Повесть временных лет“, чиято степен на влияние върху „Повесть московского цара Петра. . .“ не би могла да се установи със сигурност, докато не бъдат намерени факти за разпространението на „Синописиса“ в Северозападна България. Но дори това да бъде сторено, идентификацията на разказа с неговия първообраз би била само приблизителна поради характера на преработката, превърнала се вече в самостоятелно съчинение. Що се касае до пътищата, по които летописът е стигнал до автора, за това може само да се гадае.¹²

В основни линии сюжетното развитие на разказа следва по-важните събития от летописа: Престоя на посланиците в Цариград, похода към Херсон, сключването на брак с княгиня Ана, временното ослепяване на Владимир. Но оттук започват и многобройни несъответствия между двете произведения. Несъответствията и редицата измислени моменти ни водят до мисълта, че имаме работа не с проста компилация на фиксирания текст, а с такъв вид преработка, която вече се превръща в самостоятелно съчинение, значението на което ще ни стане ясно, като знаем, че „в сравнение с XIV—XV в. периодът на дамаскината книжнина е беден откъм оригинални творби“¹³.

За илюстрация на тезата ще изброим някои очебиещи неверни положения: 1. Като столица на руския цар (да не се спираме на въпроса, че действителната титла на Владимир е княз) е посочена Москва, а престолнината на Владимир е бил гр. Киев. 2. Името на главния герой е променено — вместо Владимир той е наречен с езическото име Буро, който след покръстването се нарича Петър. 3. Несъответствие между историческата истина и разказа представят такива негови моменти като похода на цар Буро-Петър срещу византийския император Константин, самото покръстване, въпросите, които задава цар Буро: „Що е това црква. . . И за кою е

¹⁰ Пълното заглавие е: „Синописис или краткое описание о начале словенского народа, о первых киевских князех, и о житии святого, благовернаго и великаго князя Владимира всея Россий первейшаго самодержца, и о его наследниках, даже до благочестивейшаго государя, царя и великаго князя Феодора Алексиевича самодержца всероссийскаго“ — по изданието от 1810 г.

¹¹ Сводный каталог русской книги XVIII в. — М., 1962. Т. I. с. 387—388.

¹² По сведения на акад. Йорд. Иванов. Български старини от Македония. С., 1931. с. 230; — в Светогорския манастир „Св. Пантелеймон“ в 1912 г. е имало 3615 монаси-руси, което ни води на мисълта, че през средните векове русите на Атон едва ли ще са били по-малко и са представляли чудесен проводник на руската книжнина, която от Света гора се е разпространявала из българските земи.

¹³ Д. Петканова-Тотева. Пос. съч., с. 104

потреба това що го вие зовете църква?¹⁴ и т. н. и т. н. Посочените различия не обезценяват разказа. Напротив, те сочат съвсем ясно, че се касае не за просто преписано или преработено историческо съчинение, а за литературна творба с характерните за нея условности и авторски измислици. Т. е. изхождайки от познатото му от руския летопис събитие, авторът на разказа, неспазвайки хронологията и принципите на историческото повествование, създава литературно произведение, в което историческият факт е само основа, но основа, без която разказът не би съществувал.

Знаейки всичко това, не е трудно да отчетем значението, което има този разказ за разпространението на „Повесть временных лет“ по нашите земи и стойността му като документ за развитието на руско-българските книжовни взаимоотношения.¹⁵

Като литературна творба разказът е ценен с добре очертаната личност на руския цар, с фантазията, проявена при обрисовката на отделните епизоди — посещението на пратениците в Цариград, посещението на император Константин в Москва, литургиите в църквата, покръстването; с уменията да се изгради диалог и със средствата на живата реч да се очертаят хора и събития. Разказът е ценен и със своя край, който по същността си представя възрожденско послание към поробените българи, позив, в който неприкритото убеждение за несломимостта на руския народ е сигурно средство за поддържане волята и духа на българите, вярата, че освобождението им от „агарѣном проклетимъ“ ще дойде от Русия.

Главно средство за обрисоване и характеризиране на руския цар е речта. Чрез нея в различните състояния, в които попада, се разкрива и неговата същност. Той е даден в привлекателна светлина — мъж предприемчив, смел, необуздан, страшен, когато се престъпва думата му. Отказът на император Константин да дойде и да го покръсти го разгневява: „Скоро да идете и втори път и речете цару Костандину да дойде да ме покръсти, че ако не дойде и втори път да ме покръсти да се не нада на добро после. ꙗко хоцем дигнути... сву мою войску на него и порази шем му сву державу.“ Много сила има в тези думи, много чувство за собствено достойнство! А в думите: „Скоро войска да се збере, да поразим сву дръжаву Констандинову и да му вземем села и градове... и сво войнство негово да потопим“ личи енергичната, неспокойна натура на човек, свикнал да заповядва и изпълнява това, което си науми.

Но руският цар не е войнолюбива личност. Той умее да забравя и прощава нанесената обида — когато император Константин отива в Москва да го покръсти, той го посреща като брат. „И виде ги царь Бѣро и зарадва им се ꙗко и приведе ги на дом свой. И почете ги гости ги и напои ги достолепно каквото е цару прилично.“

Така описаният руски цар изпъква като решителна, волева и предприемчива личност, твърде сходна по характер с големия руски реформатор Петър I Велики (1672—1725). Интересно е да се види защо авторът е разменил различни исторически епохи и защо е заменил името на конкретната историческа личност от конкретното историческо време с име на друг цар от друга епоха? Интересно е също така доколко описаният в разказа руски цар има за прототип Петър I.

На тези въпроси е трудно да се отговори. Ние не разполагаме с елементарни сведения за автора, за това, дали той нарочно, изхождайки от историческия факт (покръстването на княз Владимир) и взимайки го само за основа, е обрисувал Петър Велики или е сторил това от невежество или от други, неизвестни нам подбуди. Възможно е, описвайки княз Владимир

¹⁴ В Киев християнството не е било новост и още по времето на Владимирова чичо Добрин е имало църква, носеща името на пророк Илия.

¹⁵ Подробности по въпроса за книжовните взаимоотношения вж. у Ив. Снегаров. Културни и политически връзки между България и Русия през XVI—XVIII в. С., 1953; Б. Ст. Ангелов. Из историята на руско-българските литературни връзки. С., 1972, и Из историята на руското книжовно проникване у нас (XI—XIV в.). — Известия на Института за българска литература, кн. III, С., 1953.

авторът неволно да е отразил Петър с неговата необузданост и сила: да е взел чертите от характера на втория и да ги е преписал на първия, но ако е така, защо героят носи името Петър? От текста личи, че авторът е познавал историческите събития преди и след покръстването (въпреки несъответствието на места). И вече самият факт на неговото познание говори за едно съзнателно преплитане на личностите и епохите. Времето на княз Владимир (X в.) е доста отдалечено от съвременните на автора българи. Искайки неговия разказ да придобие популярност и да се чете с интерес, той е разменил имената, описал е човек, чиято слава е вече проникнала и в българските земи¹⁶, и в българската литература.¹⁷ И по всяка вероятност оттук произхожда смесването и промяната на имената и епохите.

Но руският цар не носи само името Петър. Той се нарича и Буро. Защо е така? Преписващът поп Пунчо (който вероятно е и авторът) е от Северозападна България, една област, където името Буро, ако и да не е било много разпространено, е все пак познато и близко на местните жители. В „Речника на имената у българите“ четем: „Буро м. — от бѹра, бѹря — силен като буря.“¹⁸ Намерението на автора да предаде чрез името същността на героя, който описва, и то с известно, близко име, е съвсем ясно. Известен е стремежът на дамаскинарите за демократизация на езика. Този стремеж е проявен и тук. Поп Пунчо се е съобразявал с интересите и възможностите на читателите, нещо, което е присъщо на всички дамаскинари от XVII и XVIII в. Затова и на „простаго ъзика“ е писал, затова и познати имена е поставил. В тази насока трябва да се обърне внимание на забележката на проф. Цонев по отношение езика на Поппунчовия сборник: „Език народен с руски и сръбски книжовни примеси. Правопис опростен, едноероно (само ъ“).¹⁹

В описанието на руския цар има истинност, но в описанието на някои негови постъпки, особено в сцената след покръстването, има голяма доза легендарност и фантазия. Ослепелият цар казва: О, милостиви боже, добре си царствувах по мою веру. Да не бех се покръстил, не щех ослепети сас двете мои очи.“ И като опровержение на думите му, и като доказателство за превъзходството на християнската вяра над езичеството той проглежда. Всичко това е наивно — данъкът на средновековната литература с нейната религиозна насоченост и отчасти християнска мистика е платен. Но това е само тук, иначе разказът независимо от сюжета и някои църковни елементи има гражданственост, прилича на ония народни приказки за юнаци, които през много премедия преминават, не постигат целта си. А Д. Петканова посочва: „Някои моменти напомнят. . . Кралимарковския героичен епос.“²⁰ Едно по-подробно изследване в тази насока би могло да установи връзката и близостта на този разказ с народното творчество.

Заедно с руския цар в разказа къде по-ярко, къде по-бледо са описани и други герои — пратениците, император Константин. Както при руския цар, така и при тях основното средство за изобразяването им е речта и епизодите, в които изявяват себе си.

Константин е гостоприемен, отзивчив към пратениците и това е поради авторитета на „московския“ цар. „И донесоха руба и премениха ги хубаво и чъстно, каквото е цару прилично.“ Но когато го молят да дойде и покръсти цар Буро, той отказва, а после, воден от страха пред руската сила и мощ, потегля към Москва и го покръства. Като цяло неговото описание не стои на висотата на Петровото описание. Същото може да се каже и за пратениците — те са само заявени, загатнати. Мисията си изпълняват с достойнство, със самочувствието на „настойници московскому цару Петрови“.

В отделните епизоди, съставлящи развитието на действието, има движение, обусловено от речта. Именно речта е отличителната черта, характерният стилев белег на разказа. „Авторът

¹⁶ Реформите, които провежда, водените войни (особено т. нар. „Северна война“ с Швеция (1700—1721) разнасят из цяла Европа името на Петър Велики.

¹⁷ В своята „Автобиография“ от 1757 г. Партений Павлович (или Павлов) помества „Песен за Русия“, в която Петър е наречен „наш цар“.

¹⁸ Вж. Ст. Илчев. Речник на личните и фамилни имена у българите. С., БАН, 1969. с. 94.

¹⁹ Опис. Т. II. С., 1923. с. 284.

²⁰ Пос. съч., с. 193.

много често оставя своите герои само да говорят, да изказват мислите и чувствата си.²¹ От това произтича една динамика, която не е много често срещано явление в дамаскината книжнина.

Твърде интересен като доказателство за това, как се е съхранявала през годините на робството любовта на българите към Русия, вярата им в освободителната ѝ мисия, е краят на разказа. Знаел е българинът, че има на света славянски народ, който ще дойде и ще съкруши езичниците-поборители. И като в сказание от стари времена, преминало от век във век, звучат думите: „Имаť москале сила от савише и да покорать своите вери и езичници под свою власть.“ Но за автора не е достатъчно само да заяви за руската мощ. Той знае, убеден е и иска да знаят и повярват и останалите българи, че: „... и за нас молат бога москале и тако говоруть: Господи, услыши моленіе наше и избави родъ нашъ. Господи, избави из руки сопротивникомъ нашимъ агартномъ проклетимъ, завръзани да будуть до века.“ Тук няма призив за бунт и борба — все още е XVIII в., — но паисиевското начало е продължено; так и малък, но финалът на разказа е част от общия подем, от процеса на събуждането на умовете. И отчитайки значението на разказа за развитието на руско-българските книжовни взаимоотношения и като литературна творба, не трябва да пренебрегваме и значението му като документ за вярата и обичта на народа ни към Русия, и то по време, когато подобни свидетелства почти липсват.

Разглеждайки разказа, трябва да обрнем внимание и на въпроса за неговото авторство. Че той е български, това се доказва от следното: В „Повесть временных лет“ има един интересен момент, който не е съвсем ласкав за българите и тяхната вяра²² — пратениците докладват на княз Владимир: „Они же рекоша: „Яко придохомъ пръвѣ къ Болгаромъ и смотрихомъ како ся клаяють въ ропатѣ, стояще без пояса; и поклонився сядуть, и глядятъ сѣмо и овамо аки неистови, и нѣсть веселіа у нихъ, но печално и смрадно, нѣсть добръ законъ ихъ.“²³ Но цитираният пасаж изобщо го няма в разказа. Той не е видоизменен, както много епизоди в летописа, него просто са го прескочили. Вместо това пратениците се „заведени“ при турците, в Анадола. Очевидна е намесата на българската ръка, която се отнася критично към материалите, от които черпи сведения.

Колкото до автора на разказа, то въпросът е сложен и спорен. От една страна, е малко вероятно това да е самият поп Пунчо, тъй като в предисловието на л. IV²⁴ пише: „Съ богомъ почех писати сказание сѣ до конца на простаго ѣзыка за попа Пунчо от село Мокреш сѣа словеса савакупихъ ва едно (следва на лист V) место и на печат поставихъ.“ Той не казва написан „сѣа словеса“, а подчертава, че ги е събрал на едно място, т. е. редактирал е чужди произведения. И други пасажки доказват тая теза: „И написахъ сѣа вѣса. . . избраное слово ѣ различни книги, истории и прологъ, и маргарить вѣса савакупихъ заедно на едно место.“ Но въпреки аргументите тя е атакуема, защото като контрааргумент може да се каже: След като поп Пунчо е авторът, тогава защо единствено неговият сборник съдържа този разказ, подобен на който има в цялата наша средновековна литература? (Според описите на Г. Илински, Вл. Розов, Спространов, Б. Цонев, Хр. Кодов, А. Яцимирски, А. Горски и К. Невоструев, Е. Гранрем и др.).

Не само разглежданият разказ, а и другите произведения в сборника притежават известно езиково и стилистично единство, което говори за един способен книжовник, умеещ да борави с литературния материал. Това от своя страна посочва, че поп Пунчо не се е отнасял механично към работата си, а е проявявал авторско съзнание.

Разглеждайки сборника на поп Пунчо, проф. Б. Цонев казва: „Той не съдържа прости преписи от други изводи, а самостоятелни преработки, в които забелязваш вещица книжовнишка ръка,

²¹ Б. Ст. Ангелов. Съвременници на Паисий. Т. II. С., 1964. с. 158.

²² Става дума за прабългарите от Волжско-Камска България (X—XIII в.), нещо, което поп Пунчо не е могъл да знае.

²³ Цитирано по „Патриаршая или Никоновская летопись“, Полное собрание русских летописей, т. IX—X, М., 1965, с. 53.

²⁴ Според пагинацията на проф. Б. Цонев.

а тук-там се изтъква и самата авторова личност, която работи съзнателно за народна просвета.²⁵

Именно тая съзнателна работа за народна просвета е накарала поп Пунчо десет години преди излизането на Софрониевия „Неделник“ да замисли отпечатването на своя сборник. И можем да си представим каква роля щеше да изиграе разказът за покръстването на русите със своята неприкрита апология на руската сила, ако той беше осъществил намерението си.

Отчитайки всичко това, сме склонни да приемем, че поп-Пунчо е авторът на този разказ, но веднага трябва да отбележим, че поради липса на точни и сигурни факти, които да подкрепят това твърдение, въпросът за авторството на единствения познат у нас разказ за покръстването на русите остава открит. Едно обаче е сигурно — разказът представлява, нека употребим възприетия от проф. Кипарски термин, „делом единоличного вдохновения“²⁶, тъй като не е възможно да бъдат променени до такава степен на неузнаваемост исторически събития, лица, епохи, имена и пр., колкото и преработки да претърпяват, преди да стигнат до преписвача.

Българският разказ за покръстването на русите е една своеобразна като интерпретация на руската история творба. Разказът трябва да намери своето място в системата на българските литературни ценности, без да се надценява, нито пък пренебрегва стойността му.

²⁵ Училищен преглед, пос. статия, с. 2

²⁶ В. Кипарский. О происхождении глаголицы. — Климент Охридски. Материали за неговото чествуване по случай 1050 години от смъртта му. С., 1968.